

LUBOU KOZIK

<https://orcid.org/0000-0003-1243-1046>

Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku

Eva Škorvanková, *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v ideológii a politike Slovenského štátu*, (Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 2021), ISBN 978-80-224-1857-7

We współczesnej historiografii słowackiej historia kobiet nie jest popularnym kierunkiem badawczym. Na tle tym książka docent Katedry Historii Powszechnej Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu im. J.A. Komeńskiego w Bratysławie, dr Evy Škorvankovej „Opiekunki rodzinnego ogniska? Kobiety w ideologii i polityce państwa słowackiego” świadczy o coraz liczniejszej obecności kobiet w nauce historycznej Słowacji.

Autorka od lat prowadzi badania związane z różnymi aspektami dotyczącymi historii kobiet i ma w swoim dorobku artykuły dotyczące niniejszej problematyki. Recenzowana praca stanowi kolejny krok w badaniach Evy Škorvankovej, która tym razem skupia się na roli i miejscu kobiet w ideologii i polityce słowackich elit politycznych w pierwszej połowie XX w. (właściwie do 1945 r.).

Autorka monografii zastosowała układ problemowy. Publikacja składa się z przedmowy, wstępu, dziesięciu rozdziałów i zakończenia. Podstawę źródłową badania stanowiły materiały Słowackiego Archiwum Narodowego w Bratysławie, Archiwum Literackiego Słowackiej Biblioteki Narodowej w Martinie, Archiwum

Uniwersytetu J.A. Komeňského w Bratysławie, dokumenty opublikowane, w tym w Internecie (encykliki papieskie, notatki stenograficzne z sesji parlamentu itp.), a także materiały pochodzące z periodyków z omawianego okresu. Autorka wykazuje dobrą znajomość historiografii słowackiej, niemieckiej, czeskiej, anglojęzycznej przedmiotu, co przejawia się w formie krótkich analiz przedstawionych we wstępie.

Na początku Eva Škorvanková zwraca uwagę na to, że w pierwszej połowie XX w. nastąpiły znaczne zmiany w pozycji kobiet w społeczeństwie. Wśród politycznych wydarzeń, które miały na to wpływ, podaje się powstanie niepodległej Republiki Czecho-słowackiej w 1918 r. oraz proklamację najpierw autonomii (6 października 1938 r.), a następnie niepodległości Słowacji (14 marca 1939 r.). Autorka zwraca uwagę na historię Słowacji i określa jako swój cel przeanalizowanie ideologicznej koncepcji kobiety w środowisku politycznym Hlinkowej Słowackiej Partii Ludowej (HSPL). Eva Škorvanková zaznacza, że dla realizacji obranego kierunku badań musiała sięgnąć do dziedzictwa historycznego tej partii jako jednego z następców Partii Ludowej z czasów monarchii austro-węgierskiej, a także ustalić wpływ czynników zewnętrznych, takich jak konserwatywne encykliki papieskie, ideologiczne podstawy nazistowskich organizacji kobiecych i faszystowskiej polityki prenatalnej (s. 10).

We wstępie badaczka krótko opisuje tradycje, jakie istniały w społeczeństwie słowackim na początku XX w. Podkreśla, że ich głównymi cechami były katolickie, tradycyjne postrzeganie kobiety oraz chrześcijański model rodziny. Po wprowadzeniu w Czechosłowacji powszechnego prawa wyborczego sytuacja kobiet uległa zmianie, formalnie stały się one pełnoprawnymi członkami społeczeństwa, ale, jak słusznie zauważa autorka, rzeczywistość była daleka od ideału.

W pracy przedstawiono podstawowe podejście metodologiczne do rozumienia płci (gender), a także wskazano na różnice w pozycji kobiet w społeczeństwie demokratycznym i autorytarnym. Tożsamość płciową Eva Škorvanková rozumie jako system symboliczny, który wyjaśnia związek między ciałem jako danymi biologicznymi a jego znaczeniem społecznym (s. 10–11). Jednocześnie autorka próbuje spojrzeć na kobiety i ich rolę w społeczeństwie z perspektywy teorii nacjonalizmu, zwracając uwagę na to, że były one przedstawicielkami cech etnicznych (narodowych). Nakłada się na to inny

aspekt – rozważenie specyfiki pozycji człowieka w społeczeństwie autorytarnym. Można stwierdzić, że Škorvanková wykorzystuje różne dyskursy, aby wszechstronnie ukazać badany problem.

W rozdziale pierwszym monografii opisane zostały wpływy czynników zewnętrznych na ideologię HSPL. Autorka dowodzi, że w procesie jej tworzenia zwolennicy zarówno partii, jak i jej lidera, ks. Andreja Hlinki, brali pod uwagę doświadczenia faszystowskich Włoch, nazistowskich Niemiec i innych autorytarnych reżimów. Zdaniem badaczki priorytetowe stały się zapożyczenia z III Rzeszy, gdzie otwarcie deklarowano, że miejsce kobiety jest w rodzinie, a jej głównym obowiązkiem jest rodzenie dzieci dla Ojczyzny i narodu (s. 24). W związku z tym autorka charakteryzuje nazistowską politykę wobec dziewcząt i kobiet, a także politykę rodzinną w niniejszym państwie. Eva Škorvanková próbuje również porównać sytuację w Słowacji i w Niepodległym Państwie Chorwackim, ponieważ oba te państwa powstały w latach II wojny światowej.

Po dokonaniu porównania stosunku do kobiet w poszczególnych państwach niedemokratycznych Eva Škorvanková dochodzi do wniosku, że słowackie elity polityczne próbowały prowadzić politykę społeczną i rodzinną, czerpiąc z doświadczeń Włoch z czasów Mussoliniego, władzy, która opierała się na encyklikach papieskich. Jednocześnie zauważa ona, że w okresie międzywojennym ideologie te nie znalazły masowego poparcia w społeczeństwie słowackim i nie wszyscy członkowie HSPL sympatyzowali z faszystowskimi Włochami i nazistowskimi Niemcami. Sytuacja zmieniła się po wprowadzeniu autonomii Słowacji, gdy włoski przykład stawał się coraz bardziej atrakcyjny. Dowodem tego były publikacje słowackich periodyków, w których opisywano doświadczenia Włoch w rozwiązaniu problemów społecznych, takich jak prostytutka, alkoholizm itp. Autorka podkreśla wpływ ideowy Włoch na kierownictwo HSLP przede wszystkim w sferze społecznej, i dodaje, że oficjalnie formacja się do niego nie przyznawała. Eva Škorvanková tłumaczy to faktem, że w marcu 1939 r. powstanie Republiki Słowackiej odbyło się faktycznie z woli Niemiec, z którymi następnie podpisano tzw. traktat ochronny (18–23 marca 1939 r.), dlatego władze słowackie starały się podkreślać, że podstawą prowadzonej przez nie polityki jest model niemiecki, a nie włoski.

W Republice Czechosłowackiej kobiety posiadały prawa i wolności na równi z mężczyznami, co było niewątpliwie krokiem

postępowym. Jednak, jak zauważa Eva Škorvanková, pewna część słowackich środowisk konserwatywnych postrzegała wolności liberalne i demokratyczne jako zjawisko negatywne, uważając, że niszczą one więzi i tradycje społeczne oraz rodzinne. I choć opinię taką wspierała ludność wiejska, to w miastach kobiety szybciej akceptowały zmiany demokratyczne i obyczajowe, które podwyższały ich pozycję społeczną.

Charakteryzując zmiany w sytuacji prawnej i społecznej kobiet w Czechosłowacji międzywojennej, badaczka zwraca uwagę na różnice w prawie obowiązującym na terytorium Czech i Moraw z jednej strony oraz na Słowacji i Rusi Podkarpackiej z drugiej. Wskazuje na istnienie dualizmu prawnego w prawie publicznym i rodzinnym w poszczególnych regionach Czechosłowacji, co było spowodowane usytuowaniem niniejszych ziem w różnych częściach Austro-Węgier.

Wśród innych kwestii związanych z sytuacją kobiet w Republice Czechosłowackiej autorka zwraca uwagę na stopień ich udziału w życiu politycznym państwa, edukacji oraz kwestiach rozwoju społeczno-gospodarczego. Eva Škorvanková odnotowuje, że w parlamencie Czechosłowacji, podobnie jak w słowackich strukturach politycznych, kobiety występowały w minimalnej liczbie, a na listach wyborczych HSPL nigdy nie znaleziono dla nich miejsca.

W monografii wskazano, że transformacja demokratyczna w Czechosłowacji doprowadziła do zmiany sytuacji ekonomicznej kobiet. Dzięki dostępności edukacji wzrosła liczba aktywnych zawodowo i samowystarczalnych finansowo kobiet, co pozwala autorce wysnuć wnioski o ich ekonomicznej i społecznej emancypacji (s. 50). Jednocześnie Eva Škorvanková słusznie zaznacza, że stereotypy oraz tradycyjny pogląd na pozycję i miejsce kobiet w rodzinie oraz społeczeństwie zmieniały się bardzo powoli. Zdaniem autorki jedną z przyczyn tego stanu rzeczy były konserwatywne poglądy słowackich sił politycznych.

Analizę sytuacji w okresie przejściowym od republiki demokratycznej do reżimu autorytarnego przedstawiono w rozdziale trzecim. Autorka zauważa, że po ogłoszeniu autonomii Słowacji w 1938 r., a następnie powstaniu Republiki Słowackiej w marcu 1939 r., skupiająca w swoich rękach władzę HSPL zaczęła aktywnie ograniczać demokratyczne prawa i wolności obywateli. Skutkiem tego stał się powrót do konserwatywnego odbierania roli kobiet

w społeczeństwie i próby ograniczenia ich aktywności na poziomie legislacyjnym.

Opisując krótki okres od października 1938 r. do marca 1939 r., badaczka zwraca uwagę na pozytywne postrzeżenie przez wiele zwolenniczek HSPL faktu uzyskania przez Słowację autonomii, a jednocześnie opisuje próby polityków wskazania kobietom ich miejsca w społeczeństwie oraz stworzenia wzorca „nowej kobiety słowackiej”. Eva Škorvanková zauważa, że jeśli na początku autonomiczne władze utylitarnie wykorzystywały patriotyczne nastroje kobiet, to w następnych latach starały się zminimalizować ich rolę w życiu społeczno-politycznym i gospodarczym państwa. Można przypuszczać, że znaczną rolę odegrały w tym ich protesty w latach 1940–1941, spowodowane problemami w zaopatrzeniu ludności w żywność, chociaż autorka omawianej pracy nie wskazuje na oczywisty związek między tymi zjawiskami (s. 63–64).

Na Słowacji nie mogła istnieć opozycja HSPL, co faktycznie doprowadziło do dominacji ideologii ludowej. Formalnie państwo słowackie było republiką z wybranym parlamentem, w której obowiązywało powszechne prawo wyborcze. Jednak w ciągu 6 lat jej istnienia wybory nigdy się nie odbyły, a gwarantowane Konstytucją 1939 r. wolności polityczne i obywatelskie w przypadku kobiet faktycznie nie istniały.

HSPL była partią rządzącą, ale w jej szeregach nie było jedności politycznej, w tym dotyczącej kwestii miejsca i roli kobiet w społeczeństwie. Analiza materiałów czasopism i wypowiedzi słowackich polityków doprowadziła Evę Škorvanková do wniosku o ambiwalentnym podejściu władz do kobiet: z jednej strony mogły być one członkiniami partii i były przedmiotem mobilizacji politycznej, a z drugiej starannie odsuwano je od życia politycznego kraju. Reżim starał się ograniczyć ich działalność do sfery domowej, co prowadziło do zmniejszenia możliwości ich samorealizacji i powodowało uzależnienie od mężczyzn (s. 59–61).

Autorka wskazuje, że rezygnując z demokratycznych osiągnięć poprzedniego okresu, władze słowackie zadeklarowały potrzebę stworzenia nowego społeczeństwa i odpowiadających mu wzorców mężczyzn i kobiet. Jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu było wykorzystanie dychotomii „my – oni”, która miała przyczynić się do wzmocnienia więzi społecznych (s. 65). Eva Škorvanková zauważa, że proces kształtowania się ideału kobiety można prześledzić w wy-

stąpieniach polityków i osób publicznych, materiałach z czasopism, wydarzeniach w życiu kulturalnym i religijnym państwa. Zaznacza, że ukształtowany w okresie międzywojennym wizerunek młodych, nowoczesnych kobiet, dobrze ubranych, odnoszących sukces, aktywnych fizycznie i świadomych swojego znaczenia, wywoływał negatywną reakcję polityków słowackich. Wytrwale propagowali oni powrót do tradycyjnych, konserwatywnych wartości, co faktycznie oznaczało powrót do tradycji chłopskiej. I tu autorka przypomina czytelnikom, że w międzywojennej Czechosłowacji wizerunek słowackiej kobiety był najczęściej nawiązaniem do wizerunku kobiety wiejskiej, zatem dla słowackich polityków nie było to nic nowego.

Słowackim kobietom tłumaczono, że powinny zajmować się rodziną i domem, ponieważ jest to ich przeznaczenie naturalne. Starając się nadać temu obrazowi romantyczne cechy, często mówiono o kobiecie jako aniele domu, a rodzinę przedstawiano jako jej królestwo. W podobny sposób próbowano wychowywać i młodzież. Eva Škorvanková zaznacza, że propagandowe opisywanie pozycji kobiet w rodzinie, a także oczekiwane od nich zachowania i cechy charakteru były bardzo romantyczne oraz wyidealizowane i nie miały nic wspólnego z rzeczywistością (s. 76–84).

W monografii zwrócono uwagę, że od momentu powstania 14 marca 1939 r. Republika Słowacka znajdowała się pod wpływem stale wzmacniających się Niemiec. Za jeden z przejawów badaczka uważa powstanie ideologii słowackiego socjalizmu narodowego. U jego podstaw zauważa ona połączenie wpływów niemieckich, ideologii faszystowskiej, słowackich tradycji konserwatywnych i chrześcijańskich oraz aktualnej polityki Watykanu (s. 88). Autorka zauważa, że z powodu istnienia w rządzącej HSPL różnych prądów politycznych, które walczyły o władzę w partii i państwie, ideologia ta ostatecznie nigdy się nie ukształtowała. Jednocześnie Eva Škorvanková przypomina czytelnikom, że mimo dyskusji naukowych we współczesnej historiografii słowackiej nadal nie ma dokładnej definicji reżimu, który powstał w Słowacji w czasie II wojny światowej.

Autorka podkreśla, że od momentu powstania HSPL nawiązywała ona do wartości chrześcijańskich, słowackiego nacjonalizmu i solidarności klasowej. Stopniowo utworzyło się w niej prawe skrzydło, które po śmierci ks. Andreja Hlinki (był przywódcą partii w latach 1913–1938) zwiększyło swoje wpływy w partii i społec-

czeństwie. Radykalnych działaczy wspierały Niemcy, co popchnęło umiarkowanych aktywistów w kierunku chrześcijańskiego konserwatyzmu, a w konsekwencji doprowadziło radykałów do ukształtowania ideologii słowackiego socjalizmu narodowego (s. 91–97). Opisując dyskusję słowackich elit politycznych, Eva Škorvanková zaznacza, że w praktyce katolicyzmu i nacjonalizmu nigdy nie udało się w Słowacji zjednoczyć, ponieważ pod wieloma względami były one ze sobą sprzeczne (s. 98–101).

Zatem jakie miejsce ideologowie słowackiego socjalizmu narodowego przypisywali kobietom? Autorka uważa, że władze czerpały z chrześcijańskiej nauki o kobiecie i nie brały pod uwagę dziedzictwa modernizacyjnego Republiki Czechosłowackiej. W ich przekonaniu kobiety powinny być odważne, dumne i moralne, dawać życie nowemu pokoleniu ludzi przestrzegających praw bożych (ideałem była wielodzietna matka). Na tej podstawie za zadanie państwa uważana była walka o moralność, zwalczanie prostytucji i zakaz stosowania środków antykoncepcyjnych. Po przeanalizowaniu różnych wersji koncepcji słowackiego socjalizmu narodowego w kwestii kobiet Eva Škorvanková doszła do wniosku, że ich autorzy ograniczali się do ogólnych tez na temat samorealizacji kobiet w sferze prywatnej, w kręgu rodziny i załatwianiu spraw codziennych (s. 102–105).

Kształtowanie ideału kobiety wiązało się z prowadzeniem pracy edukacyjnej z młodzieżą. Škorvanková poświęciła oddzielny rozdział monografii analizie prób organizacji działań z dziewczętami oraz ich udziału w życiu społecznym i politycznym. Zwróciła uwagę na to, że aktywność w tej sprawie wykazywało przede wszystkim radykalne skrzydło HSPL, które w przyszłości liczyło na zwiększenie liczby swoich zwolenników w społeczeństwie i tym samym dojście do władzy w partii i państwie. Na wzór nazistowskich Niemiec zaczęło ono tworzyć kobiece oddziały Hlinkowej młodzieży (organizacja młodzieżowa HSPL – L.K.), do których przyjmowano dziewczęta w wieku 6–20 lat. Autorka szczegółowo opisuje pracę wychowawczą w tamtejszych oddziałach, celem której było formowanie ideału kobiety (s. 109–116).

W samej HSPL w 1940 r. również utworzono wydział kobiecy. Poprzedziły to próby wewnątrzpartyjnych sił rywalizujących o przeciągnięcie kobiet na swoją stronę. Autorka tłumaczy pojawienie się nowej struktury tym, że kobiety stanowiły około 50% ludności Słowacji, a więc politycy byli zainteresowani zdobywaniem

ich głosów. Zaznacza również, że aktywne w czasie międzywojennym działaczki uważały, iż po ogłoszeniu niepodległości będą mogły nadal aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym i politycznym państwa. Czekają je jednak rozczarowanie: bardzo szybko ich działalność została skierowana wyłącznie do sfery społecznej i wyrażała się w organizowaniu pomocy ubogim kobietom z dziećmi, zbieraniu niezbędnych produktów i artykułów spożywczych, prowadzeniu kursów ekonomii domowej itp. Co więcej, inicjatywy charytatywne tego rodzaju częściej pochodziły ze strony Słowackiego Czerwonego Krzyża niż z wydziału kobiecego HSPL (s. 125–127).

Charakterystyczną cechą słowackiego reżimu politycznego był antysemityzm. W związku z tym Eva Škorvanková postanowiła przeanalizować, w jaki sposób antyżydowska propaganda wpływała na kobiety słowackie. Badaczka zwróciła uwagę, że w periodykach kształtował się negatywny obraz Żydów, ale doszła do wniosku, że apel władz do kobiet można uznać za dość umowny, ponieważ ich opinia nie była brana pod uwagę w życiu politycznym i społeczno-ekonomicznym (s. 136).

W okresie międzywojennym kobiety otrzymały możliwość osobistej i zawodowej samorealizacji. Miały możliwość pójścia na studia, w tym na uniwersytety, co spowodowało między innymi podwyższenie ich aktywności na rynku pracy. W autonomicznej Słowacji sytuacja uległa zmianie, ponieważ władze odrzucały ideę emancypacji kobiet i w różny sposób starały się przekonać, że ich miejsce jest w domu, w rodzinie, obok męża. Jednym z przejawów tego procesu stało ograniczenie możliwości otrzymania edukacji.

Początkowo pomysł ograniczenia edukacji dziewcząt tłumaczono tym, że studia są sprzeczne z ich naturalnym przeznaczeniem, że kobiety z wykształceniem nie chcą być matkami i żonami (s. 140). Później pojawiły się głosy o potrzebie oddzielnego nauczania chłopców i dziewcząt, a następnie dodatkowego szkolenia tych ostatnich w zakresie prowadzenia gospodarstwa domowego. Autorka dodaje, że jednocześnie ze wspomnianymi dyskusjami odbywała się klerykalizacja szkół, ograniczenie możliwości kobiet w sferze zawodowej oraz uzyskaniu wykształcenia wyższego. Ale, jak zauważa Eva Škorvanková, władzom słowackim nie udało się w pełni zrealizować założonego planu. Zdaniem autorki przyczyną tego była głównie negatywna reakcja społeczeństwa, przede wszystkim samych kobiet (s. 158–170).

Kolejnym kierunkiem działań władz stało się ograniczenie zatrudnienia kobiet, głównie mężatek, w systemie oświaty i władz lokalnych. Autorka zauważa, że po raz pierwszy taki pomysł pojawił się w latach światowego kryzysu gospodarczego, ale wówczas nie był on realizowany. Wrócono do niego dopiero w autonomicznej Słowacji, o czym świadczyła między innymi tocząca się w społeczeństwie dyskusja. Przedstawiciele władz uzasadniali potrzebę zwolnienia mężatek tym, że większość rodzin utrzymuje męża, dlatego w celu rozwiązania problemów demograficznych konieczne jest zatrudnienie mężczyzn, przede wszystkim samotnych, co pozwoli im założyć rodzinę (s. 175). W ten sposób państwo interweniowało nie tylko w sprawy zatrudnienia kobiet w służbie cywilnej i instytucjach edukacyjnych, ale także w kwestii dochodów rodziny. Jednocześnie, opowiadając się za zwolnieniem zamężnych kobiet, władze dopuszczały możliwość ich wykorzystania w sferze społecznej, dobroczynności, nieodpłatnej pracy społeczno-wychowawczej, czym znacznie zawężyły możliwość samorealizacji kobiet, ich rozwój zawodowy, budowanie kariery, ograniczały ich status ekonomiczny. Charakteryzując sytuację odnoszącą się do zatrudnienia, autorka zauważa, że apel polityków o powrocie kobiety do rodziny nie przynosił efektów, szczególnie na wsi, gdzie praca kobiet była związana z pracą fizyczną w przedsiębiorstwach lub w rolnictwie (s. 188). Był to kolejny dowód na to, że realia życia daleko odbiegały od propagowanego ideału.

Przewodnią myślą przeprowadzonego badania jest to, że państwo starało się przekonać kobiety, iż ich miejsce jest wyłącznie w rodzinie w roli żony, matki, gospodyni domowej. Władze rozumiały, że pewnym środkiem „przywiązania” kobiety do rodziny jest dobrobyt materialny, który między innymi wpływał na podejmowanie decyzji o urodzeniu dziecka. W związku z tym autorka wiele uwagi poświęca analizie polityki państwa słowackiego w sprawie wspierania płodności. Eva Škorvanková zauważa, że kwestie wzrostu liczby ludności, regulacji urodzeń, braku chęci posiadania dzieci oraz dużej rodziny były stale podnoszone w dyskusjach publicznych. Tłumaczy się to tym, że po ogłoszeniu niepodległości Słowacji władze zwróciły szczególną uwagę na problem demograficzny. Była to reakcja na spadek liczby ludności w okresie międzywojennym, kiedy mimo ciągłego propagowania przez słowackich polityków zakładania dużych rodzin, liczba rodzin z sześciorgiem lub więcej dzieci

zmniejszała się. Źródła problemu władze upatrywały w zwiększeniu zatrudnienia kobiet (uważano, że kobiety pracujące unikają macierzyństwa) oraz regulacji płodności (stosowanie środków antykoncepcyjnych i legalizacja medycznego przerywania ciąży).

Wśród kroków, które władze słowackie podjęły dla poprawienia sytuacji demograficznej po 1938 r., badaczka wskazuje przede wszystkim środki propagandowe: popularyzację idei rodzin wielodzietnych, krytykę rodzin bezdzietnych lub rodzin z jednym dzieckiem, negatywny stosunek do małżeństw mieszanych etnicznie, formowanie wzorca idealnej rodziny, kult Matki, agitację przeciwko rozwodom. W monografii Eva Škorvanková szczegółowo opisuje historię Dnia Matki i słowackiego Dnia Rodziny oraz praktyki ich obchodów.

Autorka ukazuje również praktyczne działania władz słowackich w sprawie podtrzymania liczby rodzin wielodzietnych. Chodziło najpierw o wsparcie społeczne i materialne dla tego typu rodzin, zwiększenie wynagrodzenia proporcjonalnie do liczby dzieci w rodzinie (tzw. pensja rodzinna), dopłaty dla urzędników państwowych i robotników „na wychowanie” dzieci. Eva Škorvanková uważa, że dalekosiężnym celem dopłat i pensji rodzinnych było uniknięcie niżu demograficznego i zapewnienie wychowania zdrowych i silnych dzieci, zminimalizowanie przyczyn chorób społecznych i zapewnienie wyższego standardu życia dla ludzi pracujących (s. 213). Wśród środków mających na celu wsparcie i ochronę macierzyństwa oraz rodziny w monografii podano propagowanie chrześcijańskiego małżeństwa, organizowanie pomocy doradczej dla kobiet w pytaniach na temat zdrowia i opieki nad dziećmi, zakaz stosowania jakichkolwiek środków antykoncepcyjnych i aborcji (s. 214–245). Z podanych przez autorkę przykładów wyraźnie widać, że przy podejmowaniu decyzji prawa kobiet, a także ich zdrowie nie były brane pod uwagę. Interesy państwa były ważniejsze od interesów jego obywaterek. Podsumowując, badaczka zauważa, że trudna sytuacja społeczna w połączeniu z udziałem armii słowackiej w działaniach wojennych uniemożliwiła władzom rozwiązanie problemu demograficznego.

Wnioski, do których doszła Eva Škorvanková, przedstawione zostały w zakończeniu. Autorka ukazuje ewolucję miejsca i roli kobiet w ideologii i polityce słowackich elit politycznych na różnych etapach rozwoju historycznego: od Austro-Węgier przez Republikę

Czechosłowacką aż do końca II wojny światowej. Zaznacza ona, że w latach 20. oraz 30. w Słowacji istniały zróżnicowane podejścia do kwestii roli i miejsca kobiet w społeczeństwie: z jednej strony – przyznanie im prawa wyborczego i równych praw z mężczyznami, a z drugiej – konserwatywne poglądy o przyrodzonym przeznaczeniu kobiety – byciu żoną i matką. Próby realizacji tego drugiego podejścia podejmowane były w Słowacji w czasie II wojny światowej, ale jak udowadnia autorka, nie powiodły się.

Oceniając recenzowaną monografię, zaznaczyć należy, że praca Evy Škorvankovej stanowi ważne studium w historii kobiet na Słowacji. Autorka przedstawia aktualne problemy, związane z ewolucją statusu kobiet słowackich w pierwszej połowie XX w. Zaletą pracy jest to, że badaczka rozpatruje problem na tle szerokiego kontekstu historycznego. To pozwala na ukazanie słowackiej tematyki zarówno jako części historii Czechosłowacji, jak i państw faszystowskich i niedemokratycznych. Poruszając różne wątki w rozwoju słowackiego społeczeństwa i kultury politycznej, Eva Škorvanková zdołała uwypuklić ewolucję roli i miejsca kobiet w ideologii słowackich elit politycznych w pierwszej połowie XX w. Przytoczony w monografii bogaty materiał faktograficzny oraz wnioski autorki są doskonałym źródłem w badaniach komparatystycznych dotyczących zarówno historii poszczególnych krajów, jak i całej Europy.